

SSCB DÖNEMİNDE İSLÂM FELSEFESİ

İsmail TAŞ*

BU DÖNEMDE TAKİP EDİLEN METOT VE ÜSLÛP

S SCB Dönemi ile ilgili olarak bir takım siyasî ve ideolojik söylemlere girmeden, bilimsel çalışmaların karakteristiğini ortaya koymak açısından bazı tespitler yapmak gerekmektedir.

Bilindiği gibi, SSCB döneminde herhangi bir konuyu araştırmak, ele almak, öğrenmek, tetkik etmek veya herhangi bir ders kitabı yazmak Marksist-diyalektik metodoloji çerçevesinde ancak mümkün olabilmekteydi. Farklı metodoloji ve bakış açıları'nın denenmesi hemen hemen imkansız gibiydi. Nitekim, bu durum sistemin dağılmasından hemen sonra, gün yüzüne çıkacak ve daha objektif bir şekilde değerlendirilme imkanına kavuşacaktır.¹

Söz konusu dayatmacı yaklaşım, genel anlamda şark, özel anlamda da İslâm tarihi ve düşüncesi için oldukça katı idi. Mesela, 1987'de neşredilen bir ders kitabında Asya ve Afrika tarihini araştırırken kullanılması gereken metot "...Marksist metodoloji ve tarihi formasyonu, Leninist değerler..."² şeklinde ifade edilmektedir. Dolayısıyla şark tarihinin sosyal, siyasî, iktisadî ve kendine has özellikleri göz ardı edilerek meseleler Marksizm'in "sınıf çatışması" sürecine indirgenmiştir.

Özelde ise, İslâm tarihi ve düşüncesinin söz konusu indirgemeci yaklaşımla ele alınması nedeniyle, Müslüman memleketleri tarihi, onların toplumsal-manevî hayatı görmezlikten gelinmiştir. Oryantalizmin önemli bir bölümünü oluşturan İslâmiyatçılık, Sovyet Partokratik sisteminin baskısı altında İslâm'a karşı tavır almayı "ilmî" cihetten temellendirmeyi görev edinmiştir. İslâm dininin evrensel insanî değerleri, insanlığa katkıları ve toplumsal entegrasyon rolü hesaba katılmamıştır.¹ Çünkü diyalektik materyalist metodolojinin öngördüğü şemada her bir halkın, her bir memleketin kendi terakkiyatı süresince iptidaî topluluktan köleliğe, kölelikten feodalizme, feodalizmden kapitalizme, kapitalizmden de komünizme geçmesi gerekmektedir. Bu şekildeki bakış

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, hacili1965@hotmail.com

¹ Bkz: Mansurcon Nişanov, "Şark Tarihini Öğrenişning Bazı Bir Konseptual Printsipalari Hakida Fikr Mulahazalar", Şarkşinoslik, Taşkent, 2000, ss. 153-162.

açısıyla Doğu toplumlarında ortaya çıkan mürekkep tarihî olaylar ve siyasî cereyanlar bir kalıba sokularak objektif kriterlerden uzaklaşmış, olgu ve olaylardan sübjektif hülâsalar çıkarılmaya çalışılmıştır.² Böyle bir yöntem Cabiri'nin ifadesiyle kısır döngüden ibarettir. Çünkü bu kimseler diyalektik yöntemi bir "uygulama yaratabilmek" için almaz, tersine bu yöntemi "uygulanmış bir yöntem" olarak ele alır.³

Bundan başka, yapılan araştırmalardaki indirgemeci yaklaşım neticesinde, dış dünyada yapılan araştırmalar eksik ve yetersiz görülmüştür. Buna karşın Marksist-Leninist yaklaşımlar Sovyet araştırmacılar için vazgeçilmez bir silah olarak algılanmıştır.⁴

Elbette söz konusu indirgemeci yaklaşımın dönemin siyasî ve ideolojik beklentileri açısından üstlenmiş olduğu bir hedef de var idi. Bu hedef, İslâm filozoflarının çalışmalarındaki materyalist eğilimi ortaya koymak idi.⁵

Bu durum, Komünist Partisi'nin Sovyet akademilerine yüklemiş olduğu bir vazife olduğu kadar, Sovyetler içerisinde mevcut olan etnik tabakaların kendi kültürlerini araştırma ve ortaya koyma arzuları bakımından da değerlendirilmelidir. Nitekim, yapılan araştırmalarda yerel kültürlere yapılan vurgunun herhangi bir yanlış anlamaya sebebiyet vermemesi için gayet tutarlı bir şekilde temellendirildiğini görmekteyiz. Bunu Hayrullaev'in "*Uyganiş Davri va Şark Mutafakkiri*" adlı eserindeki ifadeleriyle örneklendirebiliriz: "...yeni sosyalist medeniyeti yaratmada, medenî mirastan doğru bir şekilde faydalanabilme konusundaki Marksist-Leninist öğreti, halkımızın geçmişteki ilim-fen, ictimai-felsefî fikirlerini, sanat ve edebiyat sahasındaki birikimlerini öğrenmeyi ve medenî-manevî gelenekleri eleştirel şekilde süzgeçten geçirmeyi nazarı bir esas haline getirmiştir. K. Marks, F. Engels ve aynı şekilde Lenin sosyalist medeniyetin gelişmesinde, medenî mirastan faydalanmanın düşünsel yönüne oldukça önem vermişlerdir. Sosyalist Ekim Devrimi'nden hem önce, hem de sonra yeni sosyalist sistemin vücuda getirilişi ve Sovyet Devleti'nin kuruluşunun pratiğe geçtiği bir durumda, Lenin bu meseleye büyük önem vermiştir. Lenin, geçmişte meydana gelen manevî kültürden sosyalizm için faydalanma meselelerini nazarı cihetten ele aldı ve devletin ilk günlerinden itibaren onu pratiğe dönüştürmeye çalıştı. Medenî mirasla Marksizm arasında ilişki kurmak, sosyalizmin kurulması için ondan doğru bir şekilde faydalanmayı gerektirmektedir..."⁶

Hayrullaev'in bu ifadeleri, yapacağı çalışmada, metot bakımından Marksist-Leninist ideolojinin yanında olduğu, amaç olarak da, Komünist Partisi'nin menfaatlerine destek verdiği anlamına gelmekteydi.⁷ Bu şekildeki ifadeler Sovyetler Birliği döneminde yapılan hemen birçok eserde rastlamak mümkündür. Bu tür ifadeler dönemin ideolojik rengini göstermek bakımından oldukça önemlidir.

Sovyetler Birliği döneminde İslâm felsefesiyle ilgili çalışmaları ele almadan önce, devrim öncesi çalışmaların durumundan da kısaca bahsetmek gerekir. Bu dönem-

² Bkz: Mansurcon Nişanov, a.g.m. s.154.

³ Muhammed Abid el-Cabiri, *Felsefî Mirasımız ve Biz* (Çev. Said Aykut), Kitabevi Y., İstanbul, 2000, s.18.

⁴ Bkz: A. Şaripov, *Velikiy Mislitel Beruni*, Taşkent, 1972, s. 5 ; İ. M. Muminov, *Mirza Bedilning Falsafî Karışları*, Taşkent, 1958, ss. 9-11.

⁵ Bkz: M. M. Hayrullaev, *Uyganiş Davri va Şark Mutafakkiri*, Taşkent, 1971, ss. 3-5 ; İ. M. Muminov, "K Voprosam İstoriy Razvitiya Obşestvenno-Filosofskoy Mıslı v Uzbekistane", "Trudı Uz. GU"

⁶ M. M. Hayrullaev, *Uyganiş Davri va Şark Mutafakkiri*, s. 3-5.

⁷ Bkz: M. M. Hayrullaev, *Forobı*, Taşkent, 1963, s. 33; *Uyganiş Davri va Şark Mutafakkiri*, s. 4.

de Rusya'da oryantalist felsefe çalışmaları ve dinî araştırmalar Batı dünyasında olduğu gibi daha çok filologlar tarafından yapılmıştır. Rus oryantalistler, normalde kendi siyasî amaçlarının dışında felsefe ile dolaylı olarak ilgilenmişlerdir. Elbette bunların bir takım istisnalarının olduğunu da hatırlatmak gerekir. Mesela, V. Zhukovski tarafından ortaya konan İran mistisizmi ile ilgili "*Çelovek i Poznenie u Persidskih Mistikov*", (Petersburg, 1895) adlı eser bunlardan bir tanesidir.

Yine aynı şekilde Mutezile düşüncesinin tam ve orijinal bir analizi olan ve tamamen el yazmalarına dayanılarak ortaya konan "*Muteziliti: Teçenie v İslâme v IX Veke, Kazan, 1899*" adlı çalışma P. K. Cevzi tarafından ortaya konmuştur. Bundan biraz daha geç dönemlerde, Abd al-Vahhab al-Şarani'nin dinî ve mistik görüşleri A. Schmidt tarafından tahlil edilmiştir (Petersburg, 1914).

Doğrudan İslâm düşüncesiyle ilgili olan bu çalışmaların dışında E. Bertels, I. Krachovski, A. Semenov ve V. Barthold gibi birtakım araştırmacıların çalışmalarından henüz yirminci yüzyılın ilk yarısında bahsetmek mümkün ise de, bu gibi oryantalistlerin yapmış olduğu çalışmalar tam manasıyla felsefî çalışmalar olarak tasvir edilemezler. Bu dönemde filologlar ve etnologlar tarafından yapılan çalışmaların başlıca amacı, teorik İslâm düşüncesinden ziyade, İslâmî literatürü tanımaya ve anlamaya çalışmaktır.

8

1950lere kadar İslâm felsefesiyle ilgili genel malûmat veren eserler kaleme alınmıştır. Bu yıllardan itibaren İslâm felsefesiyle ilgili özel kişiler ve problemler araştırılmaya başlanmıştır. T. N. Koriniyazov'un "*Uluğ Bey'in Astronomi Okulu*" adlı çalışması bu eserlerden birisi olmakla birlikte, dönemin ideolojik yargılarının dışında Farabi'yi idealist filozof olarak tanımlayan bir eser olma özelliğine de sahiptir. Koriniyazov bu monografisinde, Uluğ Bey'e kadar bilimlerin gelişmesi üzerinde durarak, Farabi'nin musiki sahasında büyük payı olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, Farabi'nin felsefî görüşleri esasen idealist olmakla birlikte, onun çalışmaları dünya bilim düşüncesinin gelişmesinde büyük rol oynamıştır.⁹

1957-1961 Yılları arasında Farabi'nin risalelerinden birkaç numune Rus ve Özbek dillerine tercüme edilmiştir. SSCB döneminde bu risaleler Farabi'yi öğrenme ve Sovyet okuyucularına aktarma bakımından önemli bir yere sahiptir.¹⁰ Aynı şekilde 1957 yılında kolektif bir eser olarak ortaya konan "*Felsefe Tarihi*" adlı eserin birinci cildinde Orta Asya halklarının toplumsal-felsefî düşünceleri üzerinde durulmaktadır. Bu bölümü kaleme alan müellif, A. Bahavuddinov, Farabi'nin felsefî risalelerini belirterek onun tabiatşinâlık ile çok meşgul olduğunu ve dünyevî işlerle ilgilenmenin zorunluluğunu ispat etmeye çaba sarf ettiğini ifade etmektedir.¹¹

SSCB döneminde yapılan çalışmalarda bir takım metodolojik ve ideolojik sıkıntılardan söz etmekle birlikte, somut birtakım çalışmaların yapıldığını da ifade edebili-

⁸ Alexandr Knysh , "*Islamic Philosophy in Russia and the Soviet Union*", History of Islamic Philosophy, ed. By Seyyed Hossein Nasr and Olever Leaman, London and New York. 1996, Part: II, p. 1156.

⁹ T. N. Koriniyazov, *Astronomiçeskie Şkola Uluğbeka*, Moskva. 1950.

¹⁰ Bkz: "*Forobi Rubailardan Numuna*", *Üzbekistanda Progressiv İctimai-Falsafi Fikirler Tarihi*ga Doir Materiallar Toşkent, Uz SSR FA. Naşriyatı, 1959; "*Kommantarii Abu Nasra al - Farabi k Trudnostyam vo Vvedeniya k Pervoy i Pyatoy Knigam Evklida*", Problemi Vostokovedeniya Moskva, İzd-vo AN SSR, 1959, ss. 93-100; "*Kommentariy k Kategoriyam Aristoteliya*", İzbrannie Proizvedeniya Misliteley Stran Blijnego i Srednego Vostoka, Moskva, 1961, ss. 165-214; "*İzbrannie Razdeli iz Oglavlenniya Kniga o Naçalah Vozzreniy Jiteley İdealnogo Goroda*", Materiali po İstoriy Progressivnoy Obşestvenno- Filososfskoy Mislı v Uzbekistane, Taşkent, izd-vo AN Uz SSR, 1957. ss. 77-78.

¹¹ İstoriya Filosofii, Moskva, 1957, T.I.

riz. Ancak bu çalışmaların belirli İslâm düşünürleri üzerinde yoğunlaştığını, birtakım düşünürlerin ise hemen hiç ele alınmadığını görmekteyiz. İ. Miskeveyh, el-Kindi, el-Tevhidi, Gazali, Ş. Sühreverdi el-Maktül, İbn Arabi vb. düşünürler büyük oranda ihmal edilmişlerdir.

Bunun pek çok sebepleri üzerinde durulabilir. Bu sebeplerden birisinin, akademik araştırmaların tercih edilen konularından kaynaklandığı söylenmektedir. Çünkü oryantal araştırmaların bir kısmı yerel enstitülerce yönetilmekteydi. Bu sebeple yerel filozoflara vurgu yapılmıştır. İbn-i Sina, Farabi ve Biruni gibi düşünürler bu hususta başı çekmektedirler.

Biz genel İslâm felsefesi çalışmalarından bahsetmeden önce, üzerinde oldukça durulan İslâm filozofları hakkında yapılan çalışmalardan söz etmek istiyoruz. Çünkü, söz konusu kimseler üzerinde yapılan çalışmalar, dönemin akademik çalışmalarının ölçütlerini daha kolay anlamamızı sağlayacaktır.¹²

FARABİ HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

Abdurrahman Sa'diy, "Abu Nasr İbn-i Muhammed İbn-i Tarhon Forobiy", İnkilob Jurnalı, 1924, 11-12 sanlar.

M. M. Hayrullaev, *Mirovozzrenie Farabi i Ego Mesto v İstorii Filosofii*, Taşkent, 1968.

M. M. Hayrullaev, *Forobiy va Uning Falsafiy Risolalari*, Uzbekistan SSR Fanlar Akademiyası Naşriyeti, Toşkent, 1963.

M. M. Hayrullaev, *Uyganiş Davri va Şark Mutaafakkiri*, Uzbekistan Naşriyeti, Toşkent, 1971.

M. M. Hayrullaev, *Abu Nasr al-Farabi*, Moskva, 1982.

A. V. Sagadaev, "Oteçestvennaya Literatura ob al-Farabi v god ego 1100- Letnogo Yubileya", *Narodu Azii i Afriki*. 1976/6, ss. 190-197.

A. N. Kasımcınov, *Abu Nasr al-Farabi*, Moskva. 1982.

A. S. İvanov, *Uçenie al-Farabi o Poznavatelniñ Sıposopnostyah Çeloveka*, Alma-Ata, 1977

FARABİ'NİN ESERLERİNİN TERCÜMESİ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

M. Abdilin, M. S. Burabaev, *Al-Farabi: İstoriko-Filosofskie Traktatı*, Alma-Ata, 1985.

Kolektif, *Al-Farabi, Filosofskie Traktatı*, Alma-Ata, 1972.

Kolektif, *Abu Nasr al-Forobi, Fodil Adamlar Şahri*, Holk Merasi Naşriyatı, 1993.

Özbekçe'ye tercüme edilen bu eserin adı, her ne kadar "El-Medinet'ül-Fâdıla" olarak verilmiş olsa da, eserin içerisinde değişik mütercimler tarafından tercüme edilen Farabi'nin diğer risaleleri de mevcuttur. Bu risaleler şunlardır: *Talhisu Navomisi Aflotun, Falsafatu Aristotalis, Şe'r San'ati, Şairlerning Şe'r Yazış San'ati Konunlari Hakida, İlimlerning Kelip Çıkışı Tuğrisida, Forobi Hikmatlari*.

Söz konusu çalışmada, bugün klasik İslâm felsefesi tarihleri olarak kabul edebileceğimiz temel İslam felsefesi kaynaklarından Farabi hakkındaki bilgiler Özbekçe'ye tercüme edilmiştir.

¹² Nitekim konu, "Raboti po İsledovaniyu İslamskoy Filosofii v Period SSR" isimli bir tebliğ olarak, Mejdunarodnaya Nauçnaya Konferentsiya İstoria, Kultura i Ekonomika Yugo-Kırgızstana, Oş. 2000'de tarafımızdan sunulmuştur.

İBN-İ SİNA HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

SSCB döneminde en çok üzerinde durulan filozoflardan birisi de İbn-i Sina'dır. Onun bir kısım eserleri tercüme edildiği gibi, onu özel olarak araştırma konusu yapan müellifler de vardır. İbn-i Sina'nın başta "Tıp Kanunları" olmak üzere bazı eserleri Rusça'ya ve Özbekçe'ye tercüme edilmiştir. 1961 Yılında "Kanun" Rus ve Özbek dillerinde altı cilt olarak yayınlanmıştır. 1980-81 Yıllarında aynı kitap, Moskova'da ikinci kez basılmıştır. 1982 Yılında A. Kadiri, İbn-i Sina'nın "Izbrannoe- Seçmeler" ini Özbekçe olarak yayınladı. Daha sonra İbn-i Sina'nın Kanun'ları Rusça on cilt halinde yeniden yayınlanmıştır.

İbn-i Sina'nın Kanun'undan başka bir kısım risaleleri de Özbekçe'ye çevrilmiştir. Bunlar:

H. Hikmetullaev, *Abu Ali İbn Sinaning Yurak Dirlari Nomli Risalasi*, Toşkent, 1966.

Ş. Şoislomov, *İbn Sinaning Tip Hakidaki Şe'riy Asar*, Urcuza, Toşkent, 1972.

E. Talabov, *Abu Ali İbn Sinaning Soğlikni Saklaşga Doir Risalalari*, Toşkent, 1978.

U. İ. Karimov, H. Himatullaev, *Tibbiy Risalalar*, Toşkent, 1984.

Yukarıdaki tercümelerin dışında İbn-i Sina hakkında bağımsız çalışmalar da yapılmıştır. İlgili çalışmaları şu şekilde sıralayabiliriz:

Valeri Voskoboynikov, *Velikiy Vraçevatel Jizneopisanie*, Molodoya Givardiya, 1972.

A. A. Semenov, *Abu Ali İbn Sina (Avitsenna)*, Stalinabad, 1952.

Yu. N. Zavadovskiy, *Abu Ali İbn Sina (Opit Kritičeskoj Biograf)* Taşkent, 1958.

Sempozium Bildirileri, *Şayh al Rais: İbn Sine (Avitsenne) 1000 let: Materialı Yubileynih Konferatsii*, Moskva, 1980.

Farabi ve İbn-i Sina kadar olmasa da, sıkça çalışılmış olan filozoflardan bir diğeri Biruni'dir. Biruni hakkında yapılan çalışmaların ortak özelliği, bilhassa Biruni'nin doğa, toplum ve insan hakkındaki görüşlerinin, materyalist yorumudur. Biruni üzerine yapılan bu tip çalışmaları da şu şekilde sıralayabiliriz:

BİRÜNİ HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

İ. M. Muminov, "*Abu Reyhan Beruni – Entsiklopedist*", *Obşestvennoe Nauke v Uzbekistane*, 1971, Nu. 7.

İ. M. Muminov, "*İz İstorii Obşestvenno- Filofofskoj Mıslı v Uzbekistane Kontsa XIX i Naçala XX vv.*", Samarkant, izd-vo UzGu, 1949,2-İzd.,Toşkent, Gosizdat, 1957.

S. N. Grigoryan, "*İz İstorii Filofofii Sredney Azii i İrana VII-XII vv.*" İzd-vo An SSSR, Moskva, 1960.

V. Yu. Zahidov, "*Beruni kak Mıslitel*" sb. st. "*Beruni*" izd-vo AN: SSSR, Moskva-Leningrad, 1951.

A. F. Fayzullaev, "*Voprosı Protivoreçivosti Dvijeniya v Filofofskoj Diskussii Beruni i İbn Sini*" *Obşestvennoe Nauka v Uzbekistane*, 1968. Nu. 10

Y. G. Gulyamov, "*Epoħa Beruni*", *Obşestvennie Nauki v Uzbekistane*, 1971. Nu:2.

A. Şaripov, *Velikiy Mıslitel Beruni*, Taşkent, 1972.

Kolektif, *Beruni i Gumaniternie Nauki*, Taşkent, 1972.

P. G. Bulgakov, *Jizn i Trudi Beruni*, Taşkent, 1972.

GENEL İSLÂM FELSEFESİ ÇALIŞMALARI

N. Kurabaev, *Sotsialnaya Filosofiya Musulmanskogo Vostoga*, Epoha Srednevekov'ya, Moskva, 1987.

V. Burov, D. Sohadze, *Filosofskie Nasledie Naradov Vostoka i Sovremennost*, Moskva, 1983.

M. T. Steraniants, *Musulmanskie Konseptsii v Filosofii i Politike: XIV-XX vv.*, Moskva, 1982.

G. B. Şaymuhambetova, *Araboyazıçnaya Filosofiya Srednovekoviya i Klassiçeskaya Traditsiya*, Moskva, 1979.

S. N. Grigoryan, *İz İstorii Filosofii Sredney Azii i İrana*, Moskva, 1960.

P. G. Bulgakov, B. A. Rozenfeld, A. A. Ahmedov, *Muhammad Al Harezmi*, İzd-vo Nauka Moskva, 1983.

B. Ahmedov, *Ulugbek*, Taşkent, 1989.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Yukarıda birkaç kategori halinde vermiş olduğumuz çalışmaların büyük bir kısmı, Müslüman filozofların eserlerindeki materyalist tandansı araştırmaya yöneliktir. Hatta araştırmacıların bu durumu o kadar uç noktaya varmıştır ki, neredeyse İslâm filozoflarının fizik dünya ile ilgili bütün değerlendirmeleri diyalektik materyalizmin indirgemeci mekanizmine işaret olarak görülmüştür.

Biz bu konudaki ideolojik yargıları bütün eserlerde göstermek yerine, bazı eserlerden örnek alıntılarla yetineceğiz. Bu müelliflerden bir kısmı, İslâm filozoflarında doğrudan materyalizmi tespit ederken, diğer bir kısmı, biraz daha yumuşak bir yaklaşımla, on sekizinci yüzyıldan sonra ortaya çıkacak olan materyalizmin doğuşuna İslâm filozoflarının tesir ettiklerini ifade etmektedir. Mesela, yukarıda verilen eserlerin birinde şu ifadeler yer verilmektedir:

"Farabi'nin felsefî görüşlerini, bu görüşlerin özgünlüğünü ve orijinalliğini anlamak bu eserlerin doğru anlaşılmasıyla mümkündür... Şu açıktır ki, Farabi'nin çağında yetkin materyalist bir felsefe sistemi kurulamamıştır. Ancak, Engels'in de ifade ettiği gibi, materyalist öz, idealizmin hakim olduğu iki bin yıllık periyotta idealist sistemlere sızmış, idealizmin rasyonel formu içerisinde materyalizmi hazırlamıştır. Farabi de, kendi kurgularında idealisttir. Fakat bütüncül bir dize sorunların çözümünde açıkça biz onda materyalist bir eğilim seziyoruz..." (*Al Farabi, Filosofskie Traktatı*, s. xix-xx)

Yine yukarıda vermiş olduğumuz bir eserin giriş kısmında şu ifadeler yer verilmektedir: "...Orta Çağ'da Orta Doğu'da Kindi, Farabi, Razi, İbn-i Sina, Biruni ve İbn-i Rüşd gibi mütefekkirler, Müslüman medeniyetini geliştiren eserler vermişlerdir. Bu eserler, daha sonra yavaş yavaş Avrupa'ya geçerek orada Rönesans'ı hazırlamıştır. İlerleyen zamanlarda da, on sekizinci asır materyalizminin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır." (*Fadıl Adamlar Şahri*, s. 3)

Verilen eserlerde bu ve benzeri alıntılarının sayısını artırmak mümkündür. Fakat biz bu alıntıları uzatmadan değerlendirmemizi yine SSCB döneminde yapılmış olan bir eserden yapacağımız alıntı ile tamamlamak istiyoruz. A. Sagadaev, "İbn Sina" adlı eserinde, araştırmacıların ele aldıkları problemleri kuşatıcı bir şekilde kavrayamadıklarından dolayı yanlış yargılara ulaştıklarını düşünmektedir: "...bir kısım araştırmacı İbn-i Sina'yı transandantal Tanrı fikri üzerine temellenen Yahudi geleneğinin bir devam ettiricisi ya da tabiatçı ve entelektüel bir mistik olarak kabul eder. Diğer bir kısmı ise, onun 'âlemin maddî birli-

ğini' iddia etmesi sebebiyle, felsefî monizme ulaşmasını materyalist dünya görüşü olarak değerlendiren..." (Sagadayev, İbn Sina, s. 6)

Bu ifadelerden şu sonucu çıkarmamız mümkündür: SSCB döneminde yapılan çalışmalar, ideolojik kaygı ve endişelerle ele alınması nedeniyle, zihinlerde ideolojilerin depolanmış olduğu metodoloji ve kavramlar, İslâm filozoflarının yazmış olduğu metinlere dikte edilmiştir. Bu sebeple felsefe ve bilimsel düşüncenin en önemli ölçütü olan objektiflik ilkesi göz ardı edilerek felsefî problemler indirgemeci bir yaklaşımla diyalektik materyalizmin kalıpları içerisine hapsedilmiştir.

Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki, İslâm düşüncesi ve düşünürleri, hangi yaklaşımla ele alınmış olurlarsa olsunlar, SSCB döneminde yaşayan Müslüman halklar tarihsel ve kültürel bağlantılarını ancak bu şekilde koruyabilmişlerdir. Yapılan bu çalışmalar, metodolojik sorunlar taşımakla birlikte, tarihsel bağları hatırlatacak bir çok bilgi ve kültürel enstrümanların da taşıyıcısı olmuşlardır.